

Sylwia Skuza

<https://orcid.org/0000-0003-4621-9342>

(Toruń)

**ŁACIŃSKI *VIRIDIS*, WŁOSKI *VERDE*, POLSKI *ZIELONY*
– JĘZYKOWO-KULTUROWE STUDIUM BARWY *ZIELONEJ***

Abstract

The aim of the study is to discuss the place of the colour *green* with its shades in Italian and Polish since antiquity (Latin) until the present times. Furthermore, the author shows the differences and similarities between these languages in their diachronic perception of the colour *green*. The colour is also analysed in general in the light of European culture, where *green* has its established position.

Key words

Latin *viridis*, Italian *verde*, Polish *zielony*, archilexeme, language

WSTĘP

Celem pracy jest przedstawienie miejsca barwy *zielonej* wraz z jej odcieniami w języku włoskim i polskim począwszy od czasów antycznych (język łaciński) aż do dziś, a także wskazanie różnic i podobieństw związanych z percepcją odcieni tej barwy przez Polaków i Włochów na przestrzeni wieków.

Barwa zielona (*zielen*) to jedna z addytywnych barw podstawowych stanowiących połączenie barwy żółtej z barwą niebieską. Jej cechą charakterystyczną jest powszechna obecność w naturze, co nie pozostawało bez znaczenia podczas tworzenia się odcieni tego koloru. Nazwy pochodne kolorów (podaję za Alfredem Zarębą¹) zazwyczaj powstają od podstawy rzeczownikowej lub czasownikowej, utworzonej od nazw różnych przedmiotów, substancji, stworzeń, wytworów itd. I chociaż słowo „prototyp” u Zaręby nie pada, to należy stwierdzić, że nazwy odcieni barw podstawowych najczęściej formowały się właśnie od prototypów²:

- roślin – *herbaciany, oliwkowy, kasztanowy*;
- zwierząt, ptaków, ryb, gadów, owadów – *kanarkowy, łososiowy, szpakowaty*;
- minerałów, metali, kamieni – *malachitowy, miedziany, szmaragdowy*;
- nazw substancji barwnych – *purpurowy, szkarłatny, indygo*.

Lista prototypów, od których powstały nazwy niepodstawowe barw, jest oczywiście znacznie dłuższa; mogą to być również produkty żywnościowe np.: *czekoladowy, mleczny* czy też stroje określonej grupy społecznej np.: *biskupi, kardynalski*. Lista takich odcieni nie będzie nigdy zamknięta, ponieważ świat, a przede wszystkim rozmaite technologie, rozwijają się bardzo dynamicznie i mogą być podstawą do rozwoju kolejnych nazw odcieni.

Adam Zausznica³, opierając się na badaniach N.A. Wellsa sprzed ponad stu lat (1910), wskazał na prawidłowości zachodzące przy oddziaływaniu określonych barw na stany emocjonalne i nastrój badanych osób. Powołując się na wyniki Wellsa, wykazał, że kolor *zielony* jest dla odbiorcy barwą neutralną, a symbolika i asocjacje z nią związane właściwie nie zmieniają się od stuleci⁴.

¹ Zaręba 1954, s. 78-79.

² Prototyp, czyli najbardziej typowy okaz danej kategorii lub też zespołu cech typowych dla obiektu danej klasy. Zob. Grzegorzczkowska 2001, s. 84.

³ Zausznica 1959, s. 478.

⁴ Kolor *zielony* jest wskazywany wielokrotnie w łacińskich tekstach pochodzących sprzed i po Chrystusie, jako barwa kojąca tak wzrok, jak i stany emocjonalne człowieka. Zob. Villard 2002, s. 97-100.

Tabela 1. Asocjacje, efekt i symbolika barwy *zielonej*

Asocjacje		Efekt			Charakter afektywny	Symbolika	
Uzuciowa	Obiektywna	Psychologiczny	Fizjologiczny	Fizyczny		Religijna	Świecka
życie	przyroda, roślinność	spokój, świeżość, odpoczynek, równowaga duchowa	uspokajający, uśmierający	rzucający się w oczy	cierpliwość, niepokój	prawda, wiara, odrodzenie	nadzieja, (zły urok)

ZIELONY W KULTURZE ANTYCZNEJ (RZYMSKIEJ)

Punktem wyjściowym do badań językoznawczych nad kolorem są zwyczajowo pionierskie⁵ badania („Basic color terms: their universality and evolution”) z 1969 roku Paula Kaya i Brenta Berlina. Schemat stworzony przez naukowców składa się z jedenastu kategorii podstawowych barw dla każdego języka.

- *black* < *red* < *yellow* < *blue* < *brown* < *pink*
- *white* < *green* < *purple* < *orange* < *grey*

Sekwencja czasowa pojawiania się w językach podstawowych terminów chromatycznych według Berlina i Kaya wykazuje, że im bardziej cywilizacja używająca danego języka jest rozwinięta, tym bardziej skala przesuwana się od strony lewej w prawo. Pierwszymi kolorami są zawsze *biały* (white) i *czarny* (black); jeżeli język jest bardziej rozwinięty, to kolejnym kolorem zawsze będzie *czerwony* (red) itd. Kolory *żółty* i *zielony* pojawiają się jednak *ex aequo* na czwartym miejscu zaraz po *czerwonym*. Badania Amerykanów otworzyły drogę do dalszych badań w całej Europie, które z oczywistych przyczyn, stawały się najczęściej badaniami interdyscyplinarnymi, ponieważ problematyka barwy jest bardzo głęboko zakorzeniona poprzez język w kulturze, historii, symbolice i wierze każdego narodu czy grupy etnicznej.

Pierwsze naukowe rozważania nad percepcją koloru w kulturach antycznych Grecji i Rzymu pojawiają się w XIX wieku, a pierwsze wyniki badań dotyczą jasności barwy i stopnia jej widoczności. Wnioski, jakie wysunięto,

⁵ Pomimo że badania te spotkały się nie tylko z uznaniem, ale i krytyką (nierazko uzasadnioną), to do dziś schemat sekwencji czasowej pojawiania się w językach podstawowych terminów chromatycznych jest punktem wyjścia dla naukowców. Zob. Michera 1987, s. 83-114.

dotyczyły przede wszystkim chwiejnego i nieprecyzyjnego nazewnictwa kolorów. Naukowcy dostrzegli także fakt, że paleta barw ciepłych nie sprawiała w języku greckim takich problemów, jak było to z barwami zimnymi, tym samym niektórzy zarzucili antycznym Grekom swego rodzaju ślepotę na barwy zimne czyli *niebieską* i *zieloną*. Naukowcy niemieccy i angielscy: William Gladstone (1809-1898, polityk, filolog z zamiłowaniem), Lazarus Geiger⁶ (1829–1870, filolog i filozof) i Hugo Magnus⁷ (1842-1907, okulista i historyk) zauważyli (przede wszystkim na podstawie analizy dzieła Homera „Odyseja”⁸, oraz dzieł Platona), że nazwy kolorów używane przez antycznych Greków⁹ i Rzymian nie odpowiadają tym, które występują we współczesnych językach europejskich. W oparciu o teorię ewolucji błędnie uznali, że percepcja barw u ludów antycznych rozwijała się stopniowo i że Grecy wyróżniali początkowo barwy *białą* i *czarną*, następnie *żółtą* i *czerwoną*, aż stopniowo zaczęli odróżniać *błękit*, *zieleń* i *fiolet*. Teoria ta po latach nie wytrzymała krytyki, a racje filologiczne, antropologiczne i fizjologiczne przemawiają za tym, że człowiek zawsze widział kolory tak, jak my widzimy je obecnie. Punktem wyjściowym do rozważań w tym przypadku powinno być założenie, że określone grupy ludzkie w określonych epokach podporządkowały percepcję barw własnym, specyficznym potrzebom umysłowym, kulturowym, psychicznym i estetycznym¹⁰. Podchodząc do tego z tej właśnie perspektywy należy uznać, że stosunek świata antycznego do barwy powinien być traktowany nie z punktu widzenia fizjologicznego, a historycznego.

Michel Pastoureau¹¹, analizując przyczyny, dla których w języku łacińskim Republiki Rzymskiej, a później Cesarstwa Rzymskiego, problem z nazewnictwem odcieni barwy *zielonej* nie był tak poważny, jak to było w języku

⁶ Lazarus Geiger (1829-1870) kontynuował badania Gladstona poszerzając je o analizę sag islandzkich, Biblii w języku hebrajskim, ksiąg Wedy. Zauważył, że w analizowanych tekstach pojawiają się precyzyjne chromatycznie opisy wschodów i zachodów słońca, dnia, nocy zawsze z wyjątkiem opisu nieba, które nigdy nie było *niebieskie*, a *zielone* lub *ciemne*.

⁷ „Magnus, który badał też terminologię ludów prymitywnych (Magnus, 1880), dokonał ważnego rozróżnienia metodologicznego: stwierdził, że język nie musi koniecznie odbijać w prosty sposób zdolności percepcyjnych. Wynika z tego, że możliwe są dwie niezależne linie ewolucyjne: 1) językowa – dająca się obserwować i dzisiaj oraz 2) fizjologiczna – jedynie hipotetyczna, bo wszystkie dziś żyjące ludy pierwotne widzą barwy w sposób porównywalny z cywilizowanymi”. Michera 1987, s. 88.

⁸ W „Odysei” Homera słowo *niebieski* nie pojawia się ani razu, morze ma kolor *ciemnego wina*, jest *czarne*, ewentualnie *purpurowe*. Gladston (1858, s. 457-495) wskazał, że wyraz *czarny* pojawia się w „Odysei” 200 razy, *biały* 100 razy, *czerwony* 15, a *żółty* i *zielony* razem 10 razy.

⁹ Pacewicz 2010, s. 11-31.

¹⁰ Rzepińska 1966, s. 96-99, Zaręba 1954, s. 82.

¹¹ Pastoureau 2013, s. 20-24.

antycznych Greków, uznał, że być może powodem jest fakt że, Rzymianie, bardziej niż Grecy, byli społeczeństwem agrarnym, którego codzienny kontakt z roślinnością dająca im pożywienie wymagał poświęcenia etapom jej rozwoju więcej uwagi, a tym samym większej precyzji w nazywaniu jej odcieni. Francuski mediewista zauważa jednak (na podstawie zachowanych malowideł), że w życiu codziennym elit rzymskich kolor *zielony* praktycznie się nie pojawia. Być może była to kwestia trudności w farbowaniu. Rzymskie farbiarnie specjalizowały się w dziesiątkach odcieni czerwieni i żółci, farbowanie na *zielono* było operacją skomplikowaną, a otrzymany odcień był matowy albo wyblakły, co sprawiało, że szaty tej barwy nosili jedynie ubodzy wieśniacy¹². Wyjątek od reguły stanowią przedmioty ze szkła od odcieni zielonkawych po niebieskie, które w antycznym Rzymie były niezwykle popularne (stąd nazwa jednego z łacińskich odcieni zieleni *vitreus*, o czym za chwilę).

Andres Kristol¹³, którego praca w połowie XX wieku była jedynym punktem odniesienia do badań nad kolorem w języku włoskim¹⁴, zauważał, że nazwa barwy *zielonej* utrzymała się we wszystkich językach romańskich (*verde* w języku włoskim, hiszpańskim, portugalskim i rumuńskim, *vert* w języku francuskim i katalońskim) z łaciny klasycznej od przymiotnika *viridis*. Jest to fakt wart podkreślenia, zważywszy na skomplikowane losy kształtowania się nazw niektórych leksemów barw podstawowych w językach romańskich, które nie zawsze wywodziły się z języka łacińskiego, jak to było chociażby w odniesieniu do barwy *niebieskiej*¹⁵.

Z kolei Maria Rzepińska, autorka monografii o malarstwie, badając kwestie nazewnictwa kolorów u Greków i Rzymian, zauważa i podkreśla momenty następujące:

- a. duży zasób zapożyczeń lub dosłownych tłumaczeń nazw greckich u Rzymian;
- b. znacznie większą różnorodność, a także precyzję wielu nazw łacińskich;
- c. szczególne bogactwo słów oznaczających u Rzymian czerwień i jej odcienie. Język łaciński wytworzył niezwykle mało nowych określeń na błękity. Pojawia się natomiast bezpośrednia, ogólna nazwa zieleni *viridis*, nieodpowiadająca żadnemu określeniu greckiemu¹⁶.

¹² „W mieście nawet niewolnicy go unikają wybierając barwy brązowe lub granatowe”. Ibidem, s. 24.

¹³ Kristol 1978, s. 271.

¹⁴ W tym miejscu należy wspomnieć pracę N. Baran z 1983 roku poświęconą nazwom barw chromatycznych w języku łacińskim.

¹⁵ Skuza 2015, s. 91-111.

¹⁶ Rzepińska 1966, s. 110.

W „Słowniku łacińsko-polskim”¹⁷ pod hasłem *viridis* znajdziemy sześć znaczeń: 1. zielony barwy zielonej; zielonawy, bladozielony 2. pokryty zielenią roślinną, zielony 3. zielony, niedojrzały¹⁸ 4. świeżo zebrany, świeży, zielony 5. przen. cechujący się młodzieńczym wigorem, kwitnący 6. kwitnący, zdrowy, silny, krzepki, świeży. Pochodną od leksemu *viridis* jest czasownikowa forma *vireo*: 1. być zielonym, zielenić się; 2. być świeżym, rześkim, silnym. Definicje słownikowe wyraźnie wspierają hipotezę związaną z wagą barwy *zielonej* w archaicznych społeczeństwach rolniczych i łączenie jej z procesem wzrastania, rozwijania się i odradzania¹⁹. Niektórzy badacze²⁰ łączą etymologię słowa *viridis* z czterema innymi leksemami: *virere* „zielenić się”, „wzrastać”; *vis* „siła”; *vir* „mężczyzna” oraz *ver* „wiosna”, upatrując jednocześnie prawdziwego znaczenia leksemu *viridis* w słowach Cycerona: *viride est id quod habet vires* „zielonym jest to, co ma siłę/wigor”.

Maria Grossmann²¹ wyróżnia dla łacińskiego archileksemu *viridis* osiemnaście odcieni tej barwy podstawowej.

Tabela 2. Niepodstawowe nazwy barw ogniska barwy *viridis* w języku łacińskim

Lp.	Nazwa leksemu	Definicja słownikowa ²²
1.	Callainus ²³	zielononiebieski, turkusowy
2.	Felleus	mający naturę (wygląd) żółci, żółciowy
3.	Hederaceus	bluszczowy, należący (podobny) do bluszczu, ozdobiony wzorem bluszczowym
4.	Herbaceus	trawiasty, taki jak trawa
5.	Herbidus	1. pokryty trawą (roślinnością), trawiasty; pełen chwastów 2. podobny do trawy, taki jak u trawy
6.	Herbosus	1. pokryty trawą, roślinami, trawiasty; pełen roślin (zieleni), obfitujący w roślinność 2. podobny do roślin (trawy, ziół)
7.	Malinus	o drewnie jabłoni; jabłeczny; o barwie jabłka

¹⁷ Korpanty 2001-2003, s. 975-978.

¹⁸ Por. frazeologizmy w języku polskim i włoskim odnoszące się do młodości i niedojrzałości w połączeniu z barwą *zieloną*: *mieć zielono w głowie/być zielonym* – *avere il verde nella testa/ essere verde; zielone lata* – *gli anni verdi, l'età verde*.

¹⁹ Dvorkin 2016, s. 11.

²⁰ Pastoureaux 2013, s. 21.

²¹ Grossmann 1988, s. 110.

²² Definicje słownikowe zostały zaczerpnięte ze *Słownika łacińsko-polskiego* Józefa Korpantego.

²³ Wyraz zapożyczony z greckiego *καλλιλιθος* „piękny kamień”. Według „Słownika łacińsko-polskiego” Mariana Plezi leksem *callainus* oznacza barwę bladozieloną i pochodzi od słowa *callaica* oznaczającego „nieprzezroczysty drogi kamień, podobny w kolorze do złota kalaickiego, stąd nazwa”.

cd. tabeli 2

8.	Myrteolus	zielony jak mirt
9.	Myrteus	1. mirtowy 2. podobny do mirtu; barwy mirtu
10.	Pampineus	składający się z liści winnej latorośli, pokryty pędami (liśćmi) winnej latorośli
11.	Perviridis	jasnozielony, ciemnozielony
12.	Porraceus	podobny do pora, barwy pora
13.	Praeviridis	bardzo zielony, przen. bardzo silny
14.	Prasinus	1. ciemnozielony 2. Zielony (woźnica cyrkowy noszący strój zielony)
15.	Subviridis	bladozielony, zielonkawy
16.	Virens	1. zieleniejący się, zielony 2. przen. będący w kwiecie wieku, młody
17.	Viridans	zielonawy
18.	Vitreus ²⁴	1. wykonany ze szkła 2. podobny do szkła, zielonkawy, modry, przezroczysty

Na osiemnaście odcieni barwy zielonej (*viridis*) w języku łacińskim aż pięć (*perviridis*, *praeviridis*, *subviridis*, *virens*, *viridans*) jest jego derywatami. Trzy inne odcienie z kolei: *herbaceus*, *herbidus*, *herbosus* prototypowo nawiązują do barwy trawy. Oprócz tych leksemów pojawiają się także inne, również odnoszące się prototypowo do zieleni roślin takich jak: jabłoń i jej owoc (*malinus*), bluszcz (*hederaceus*), mirt (*myrteolus*, *myrteus*), latorośl winna (*pampineus*). Liczba leksemów barwy zielonej w języku łacińskim jest imponująca w porównaniu do odcieni barwy niebieskiej (*nota bene* tak w łacinie klasycznej, jak i później w średniowiecznej niezmiennie istniała trudność w wyodrębnieniu archileksemu koloru niebieskiego²⁵). Jedynie odcienie takie jak *felleus* i *vitreus* odbiegają od prototypów związanych z barwą zieloną (*felleus*²⁶), albo są zdecydowanie polisemantyczne (*vitreus*). Jak zauważymy w dalszym toku rozważań, nazwy odcieni zielonego w języku łacińskim praktycznie nie przełożą się na język włoski. Jedynie archileksem *viridis*, jak już

²⁴ Od łacińskiego *vitrum* 1. szkło, naczynie szklane 2. urzet barwierski; niebieski barwnik.

²⁵ Pole semantyczne barwy niebieskiej nie miało w języku łacińskim archileksu, a należąca do niego skromna liczba zaledwie dziewięciu leksemów obejmowała szeroką gamę odcieni. Wszystkie te terminy: *caerul(e)us*, *caesius*, *cyaneus*, *glaucus*, *livens*, *lividus*, *subcaerul(e)us*, *sublividus*, *venetus* były polisemiczne i chromatycznie nieprecyzyjne. Por. Skuza 2015, s. 94-95. Wymienione łacińskie terminy tak w łacinie klasycznej, jak i później w łacinie średniowiecznej określały odcienie między kolorem niebieskim, zielonym, a nawet granatowym wpadającym w czerń.

²⁶ W języku włoskim i polskim do dziś żółć (stany nerwowe, irytacja, wściekłość) pozostaje w relacji semantycznej z kolorem żółtym: *giallo di rabbia* (żółty z wściekłości), ale zdarza się, że także i z zielonym: *verde di invidia* (dosłownie „zielony z zawiści, zazdrości”), *verde di rabbia* – zielony ze złości. Por. Skuza 2014, s. 198-201.

nadmieniono wcześniej, przetrwa i stanie się słowem, od którego będą pochodziły nazwy określające barwę *zieloną* we wszystkich językach romańskich.

Jak już wspomniano, pomimo dość rozwiniętego pola semantycznego przymiotnika *viridis*, Rzymianie mieli problemy z percepcją tej barwy.

Uderza fakt, że w języku łacińskim (podobnie jest w greckim) mamy do czynienia z ubogą liczbą wyrazów odnoszących się do odcieni niebieskiego, zaskakuje także, że granice pomiędzy tym, co określano jako niebieskie, a tym, co określano jako zielone, były bardzo płynne²⁷.

Jest to wyraźnie widoczne²⁸ w polu semantycznym barwy *niebieskiej* (*caelestis*) w przeciwieństwie do *zielonej* (*viridis*), która, jak potwierdzają z definicje słownikowe, zawierała zdecydowanie bardziej precyzyjne leksemy na oznaczenie odcieni.

W antycznych²⁹ i średniowiecznych społeczeństwach kolor wody właśnie z tego powodu był rzadko postrzegany i nazywany *niebieskim*; przede wszystkim łączono go z barwą *zieloną*. Owidiusz (43 p.n.e.–18 n.e.) radził marynarzom barwić żagle na kolor *niebieskozielony* (*venetus*) aby jak najbardziej przypominały one kolor morskich fal. Kolor zbliżony do barwy morza dodatkowo nie pozwalał na szybsze dostrzeżenie okrętów z lądu, co działało się bez wątpienia wtedy, kiedy żagle były *białe*³⁰. Pliniusz Starszy (23-79) z kolei, w „Historii naturalnej” (*Naturalis Historia*), o morzu pisał tak: „smaragdi uirens mare³¹”. Faktem jest również, że kolor *zielony* występował zawsze na oznaczeniu wszelakich zbiorników wodnych (mórz, jezior, rzek, źródeł) na antycznych portolanach i mapach³². Dopiero począwszy od XVI wieku barwa *zielona*, która używana była także na oznaczenie lasów, zaczęła ustępować pola barwie *niebieskiej*, coraz częściej stosowanej na oznaczenie wody³³.

Morze było licznie przedstawiane na średniowiecznych malowidłach i freskach Europy Zachodniej. Barwa jego wód oscylowała pomiędzy kolorem *zielonym* a *niebieskim*, jednak z zauważalną przewagą tego pierwszego³⁴. Także w literaturze romańskiej morze ma wiele barw, jednak przez stulecia nie jest

²⁷ Skuza 2015, s. 94.

²⁸ Przykładowo: leksem należący do pola semantycznego koloru niebieskiego (*caelestis*): *glaucus, a, um* określał kolor szaroniebieski, ale także niebieski jeśli określał kolor oczu u konia, lub też szarozielony w odniesieniu do koloru roślin; inny leksem: *venetus, a, um* określał odcień od niebieskiego i błękitnego po niebieskozielony.

²⁹ Leksem *vr̄d* w starożytnym egipskim oznaczał „zieleni traw” ale także i „morze”. Luzzatto i Pompas 2010, s. 155.

³⁰ Giordani 1839, s. 1048.

³¹ Cradano 1553, s. 157

³² *Wielka Zielen* było określeniem morza w kulturze starożytnego Egiptu. D’Aloe 2004, s. 80.

³³ Pastoureau 2007 s. 76.

³⁴ Pastoureau 2013 s. 61.

to barwa *niebieska*³⁵. Niestalość koloru morza dostrzegali także sam mistrz Leonardo Da Vinci, który stwierdził, iż „falujące morze nie ma *koloru uniwersalnego*”³⁶, jednak to właśnie barwę *zieloną* w malarstwie utożsamiał z wodą, a *niebieską* z niebem³⁷. Ludovico Dolce (1508-1568), pisarz wenecki, jeszcze w szesnastym wieku opisywał rzekę Tybr w taki oto sposób: „Szata Tybru jest *złota* i w kolorze *zieleni*”³⁸. Barwa *zielona* będzie więc przeważała w odniesieniu do morskich wód od antyku aż do Odrodzenia, stale konkurując z kolorami *niebieskim* i *szarym*³⁹.

PERCEPCJA ZIELENI U SŁOWIAN

Językoznawcy dostrzegli⁴⁰ podobną stabilność językową leksemu barwy *zielonej* nie tylko w językach romańskich, ale także i w językach słowiańskich i germańskich⁴¹. Wskazywać to może na fakt, że ich praindoeuropejski trzon prawdopodobnie związany był znaczeniowo przede wszystkim z wegetacją, roślinnością i wzrastaniem, a nie z odniesieniem do koloru.

Jak zauważa A. Zaręba⁴² „barwy zielone określa powszechny w polszczyźnie, ogólnosłowiański przymiotnik *zielony*” i nie wykazuje on zmian znaczeniowych⁴³ poza sporadycznymi wypadkami, gdy określa kolor bladej twarzy *zielony ze złości*. Leksem powstał na bazie prasłowiańskiego *zelo* oznaczającego zieloną, niezdrewniałą roślinę; tym samym *ziele* i *ziolo* wywodzą się z praindoeuropejskiego rdzenia *gel* „świecić się”, oznaczającego także jasne barwy, zwłaszcza *złotą*, *żółtą*⁴⁴, *zieloną*. Na tym samym rdzeniu ukształtowały się inne, pochodne, słowa: *zielsko*, *zielony*, *zielnik*, *zieleń* itd.⁴⁵

³⁵ O percepcji koloru morza przez Słowian zob. Skuza 2017, s. 103-115.

³⁶ „(...) il mare ondeggiante non ha colore universale”. Da Vinci 1817, s. 134.

³⁷ „(...) il verde per acqua, l'azzurro per l'aria”. Ibidem, s. 141.

³⁸ „(...) la vesta del Tebro, di cui disse altrove l'acqua esser *flava*, di color *glauco*”. Dolce 1913, s. 25.

³⁹ Ibidem, s. 186.

⁴⁰ Biggam 2014, s. 3-28.

⁴¹ „W wielu językach świata najbliższe odpowiedniki angielskiego słowa *green* morfologicznie bądź etymologicznie wiążą się z wyrazami oznaczającymi trawę, zioła lub roślinność w ogóle. Na przykład w języku polskim wyraz *zielony* pochodzi od słowa *ziolo*. (...) Przyjmuje się nawet również, że angielskie słowo *green* etymologicznie wiąże się z *grow* „rosnąć”. Wierzbicka 2006, s. 342.

⁴² Zaręba 1954, s. 35.

⁴³ „*Zieleń* jako nazwa koloru w polszczyźnie współczesnej na skutek przesunięcia metonimicznego przyjmuje także znaczenie „roślinność” (...). Związek barwy *zielonej* z prototypową referencją świata roślin jest dość oczywisty, ale zarazem na tyle jeszcze ogólny, że niewiele mówi się o semantycznych konotacjach tej barwy”. Tokarski 2004, s. 128-129.

⁴⁴ Wielu badaczy podkreśla również bliskość semantyczną kolorów *zielonego* i *żółtego*. Zob. Pastoureau 1983, s. 62-73; Waszakowa 2001, s. 637-647; Anderson 2003, s. 123-125; Tokarski 2004 s. 143-145; Mollard-Desfour 2008, s. 30; Skuza 2014, s. 135-136, 193-199.

⁴⁵ Boryś 2008, s. 741.

Tabela 3. Archileksemy barwy *zielonej* w językach krajów słowiańskich

Położenie geograficzne	Kraj	Archileksem barwy <i>zielonej</i> w krajach słowiańskich
Słowianie południowi	Bośnia	zeleni
Słowianie południowi	Bułgaria	зелен (zelen)
Słowianie południowi	Chorwacja	zeleni
Słowianie południowi	Macedonia	зелен (zelen)
Słowianie południowi	Serbia	зелени (zeleni)
Słowianie południowi	Słowenia	zeleni
Słowianie zachodni	Czechy	zelený
Słowianie zachodni	Polska	zielony
Słowianie zachodni	Słowacja	zelený
Słowianie wschodni	Białoruś	зялёны (zialiony)
Słowianie wschodni	Rosja	зелёный (zelenyj)
Słowianie wschodni	Ukraina	зелений (zelenij)

W przeciwieństwie do wiedzy o kulturze antycznych Rzymian, wiedza o kulturze Słowian Zachodnich do momentu przyjęcia przez nich chrześcijaństwa jest znikoma. W związku z tym, że nie zachowały się po nich żadne dokumenty pisane, a relacje pochodzą li tylko od osób, które przede wszystkim nawracały ich na wiarę⁴⁶, a więc nierzadko opisywały subiektywnie, *gros* wiedzy oparte jest głównie na odkryciach i wnioskach archeologów (tym samym nie można przedstawić listy odcieni *zielonego* u Słowian Zachodnich tak, jak było to możliwe u antycznych Rzymian). Wykopaliska dokumentujące kulturę materialną Słowian mieszkających na terenach dzisiejszej Polski pozwalają ustalić, na jakie kolory barwili swoje szaty, a także jak malowali przedmioty użytkowe. „Na podstawie coraz obfitszych dziś znalezisk – pisał w 1956 roku Witold Hensel – wiadomo, że Słowianie, podobnie jak niektóre inne ludy (...) lubowali się w noszeniu strojów z barwnych tkanin”⁴⁷.

Do farbowania tkanin i wełny używano przede wszystkim barwników roślinnych. Barwę *zieloną* pozyskiwano z widłaka (*Lycopodium complanatum*), tarniny (*Prunus spinosa*) oraz z pączków i liści brzozy (*Betula*) lub liści jesionu (*Fraxinus*)⁴⁸. Znalezione podczas wykopalisk⁴⁹ w Opolu resztki tkanin,

⁴⁶ Zob. wzmianki o Słowianach Saxo Gramatyka, Ibrahima ibn Jakuba, czy Adama z Bremy.

⁴⁷ Hensel 1965, s. 488.

⁴⁸ Moszyński 1929, s. 372.

⁴⁹ Hensel 1965, s. 151-152.

które miały kolor czarny, brązowy, czerwony, fioletowy i zielony, a w Gdańsku i Szczecinie żółty, zielony, pomarańczowy i brązowy, przemawiają za tym, że Słowianie lubili kolory i że *zielony*⁵⁰ był jednym z kolorów ogólnie akceptowanych.

Preferencje kolorów zachowały się bardzo silnie w kulturze ludowej, gdzie semantyka barwy *zielonej* jest ściśle związana z symboliką drzew i roślinności, ich żywotnością, zdrowiem i siłą. Zawiera w sobie idee wiecznego trwania, bądź wiecznego, okresowego odradzania się⁵¹.

Zielone drzewko lub gałązka używane w wielu obrzędach i rytuałach pobudza do życia, przekazuje żywotne siły, ale również zabezpiecza przed działaniem złych i nieczystych sił. Zieleń pokrywa się z obszarem życia i zdrowia, który jest nie do przekroczenia dla istot nie należących do tego obszaru⁵².

Najstarsze nazwy odcieni *zieleni* w języku polskim, jakie przetrwały w gwaraach ludowych, zanotował Alfred Zaręba. Są to zapożyczone: *seledynowy*, *cygrynowy*⁵³ (z niemieckiego *seegrün*, „zielony jak morze”, „koloru morza”), *grynszpanowy* (średniowieczne zapożyczenie z niemieckiego *grünspan* od *viride Hispanum*, „zieleń hiszpańska”), *majowy* (z białoruskiego *маёвыў* „zielony”), a także rodzime: *trawiasty* i *zgniły*⁵⁴.

ZIELONYW KULTURZE EUROPEJSKIEJ

W kulturze średniowiecza *zieleń* jest barwą rycerską, uosabia młodość, piękno i miłość młodzieńczą⁵⁵, szczególnie jest to widoczne w malowidłach pochodzących z tej epoki⁵⁶, ale nie tylko. Literatura romańska, a w szczegól-

⁵⁰ „Niewielki stopień zmian systemu barw powstałych pod wpływem oddziaływań chrześcijaństwa wynikał głównie z dwóch powodów: po pierwsze ze zbyt dużych podobieństw, a po drugie ze zbyt dużych różnic. To stwierdzenie jest tylko pozornie paradoksalne. Symboliczne treści barw chrześcijaństwa i ludowej kultury w większości pokrywają się”. Libera 1987, s. 125.

⁵¹ Libera 1987, s. 124.

⁵² Szczypka 1980, s. 74.

⁵³ Leksem *cygrynowy* („płaszczyk cygrynowy”) opisywany jako „morskiej zieloności kolor” w kontekście stroju z XVII wieku, pojawia się w: Gołębiowski 1861, s. 109.

⁵⁴ Zaręba 1954, s. 36.

⁵⁵ Kolor *zielony*, powiązany z wiosną i budzeniem się przyrody, a także nadzieją na nową miłość, pojawia się również w *Legendzie o królu Arturze* (jednym z najpowszechniejszych mitów kultury europejskiej), gdy królowej Ginewrze, wybierającej się na majówkę, towarzyszy dziesięć panien i dziesięciu rycerzy w strojach jasnozielonych.

⁵⁶ Pastoureaux 2013, s. 78-85.

ności włoska i francuska w swoich poezjach wskazują na *zieleń* jako na kolor dworski⁵⁷, kolor nadziei⁵⁸ i kolor wiernej miłości⁵⁹.

Mistycy średniowiecza⁶⁰ *zieleń*, barwę ziemskiej wegetacji i roślinności, kojarzyli z rajskim ogrodem, z odnową życia, które będzie trwało wiecznie.

W sztuce sakralnej symbolizuje ona odradzanie się życia duchowego i nieba. Jezus Chrystus jest „nadzieją świata” i dlatego w ikonografii Matki Boskiej z Dzieciątkiem przysługuje Jemu zielony kolor. Zielone suknie Najświętszej Marii Panny „przypominają niegasnące życie łaski do danego jej przywileju niezniszczalności jej ciała w grobie”⁶¹.

Jako barwa wegetacji ziemskiej, roślinności, krajobrazu była łączona przez teologów z ogrodem Raju i nadzieją na szczęście wiekuiste⁶².

Kolor *zielony*, zauważa Pastoureau⁶³, jest w kulturze europejskiej kolorem wróżek, ale też i innych postaci fantastycznych⁶⁴ z bajek i baśni⁶⁵, które noszą często właśnie ubrania tej barwy, albo mają zielone oczy⁶⁶. Barwę tę, co najmniej od momentu (początek XVIII w.) wystawienia szekspirowskiego „Otella”, utożsamia się w kulturze europejskiej również z zazdrością: *green-eyed monster* czyli „zielonooki potwór”, funkcjonuje także w wyrażeniach polskich: *być zielonym z zazdrości*, *pozieleniec z zazdrości* i jest tożsamy z włoskim: *essere verde d'invidia*.

Reformacja, którą zapoczątkował Marcin Lutrę w XVI wieku, bez wątpienia wpływa na percepcję barwy *zielonej*. Ruch ten, mający na celu odnowę chrześcijaństwa, miał ogromną wagę dla dalszego rozwoju kultury i obyczaj-

⁵⁷ Kolory od wieków przypisywane były też różnym grupom społecznym. Oprócz tego, że w średniowieczu *zieleń* była elementem stroju rycerskiego wyrażającego wierność i nadzieję, to w pewnych przypadkach nosili go, specjalnie w ten sposób napiętnowani, bankruci, dłużnicy i osoby niewypłacalne. Por. Luzzatto i Pompas 1997, s. 33, a także polski idiom *pójść (posłać kogoś) na zieloną trawkę* czyli „stracić pracę, posadę” („pozbawić kogoś pracy”) i włoski idiom *essere al verde* (dosłownie: być na zielonym) w znaczeniu „być splukanym”, „całkowicie bez pieniędzy”.

⁵⁸ Por. włoskie przysłowie: *Più secco è il tempo, più verde la speranza* (Im większa susza, tym bardziej zielona nadzieja).

⁵⁹ *Si come il verde importa speme e amore (...)* Tak, jak zielony wnosi nadzieję i miłość (...). Fragment sonetu zawartego w *Scritti d'arte del Cinquecento*, Barocchi i Ricciardi.

⁶⁰ Ambivalencja *zielonego* związana była z faktem, że barwę tę jednocześnie utożsamiano z diabłem. Por. zielony kolor oczu diabła, czarnego kota, czarownicy, topielców.

⁶¹ Zieliński 1960, s. 471.

⁶² Rzepińska 1966, s. 170.

⁶³ Pastoureau 2013, s. 159-165.

⁶⁴ *Cfr. piccoli uomini verdi* i *zielone ludziki* wyrażenia, które opisywały (od lat 50. XX wieku) kosmitów.

⁶⁵ *Zieleń* w negatywnym znaczeniu symbolizuje w bajkach i baśniach słowiańskich obcy, leśny i demoniczny świat. Demony: rusałki, wily, wodnice, topielce, wodniki, miały zielone oczy, włosy i stroje. Moszyński 1934, s. 609, 612.

⁶⁶ Por. przysłowie polskie: *Oczy zielone, życie szalone*.

jów europejskich, przewartościował on między innymi dotychczasową paletę barw i uznał nie tylko kolory takie jak *czerwony* czy *żółty*, ale też i kolor *zielony* za frywolny i niemoralny, który należało wykluczyć w ubiorze. Jedyną *zieleń* zasługująca na szacunek była zielenią roślinności jako dzieło Stwórcy. Barwa ta staje się więc barwą drugoplanową w malarstwie, rzadko pojawia się w strojach, świecie sztuki czy w symbolach. *Zieleń* zostaje ponownie zauważona i stopniowo doceniona dopiero w połowie XVIII wieku wraz z epoką Romantyzmu⁶⁷. Przysłowia włoskie potwierdzają, że był to kolor popularny, jednak nie ma zgodności, czy był barwą powszechnie uznaną za atrakcyjną w modzie⁶⁸. Z kolei Łukasz Gołębiowski, w swoim dziele „Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych”, wskazuje⁶⁹ na kolor zielony jako barwę, którą chętnie nosiła szlachta (kontusze, pasy, kołnierze).

Od XVIII wieku przez cały XIX wiek popularność barwy *zielonej* stale wzrasta⁷⁰ i nie jest ona wyłącznie związana z modą, wystrojem wnętrza czy malarstwem⁷¹. W XIX wieku kolor ten zyskuje nowe odcienie (ciemne, matowe, ale bardzo praktyczne) nierozdzielnie związane z wojskiem. Pierwszym takim odcieniem jest *khaki*⁷², który pojawia się jako barwa mundurów żołnierzy brytyjskich służących w Indiach w drugiej połowie XVIII wieku⁷³. Był to początek zerwania z tradycją mundurów o żywych barwach, które w poprzednich wiekach charakteryzowały mundury wszystkich wojsk europejskich. Barwę kolonialnych uniformów brytyjskich zaczęły naśladować armie całego świata, dlatego współcześnie w nazwach niepodstawowych ogniska barwy *zielonej* i *brązowej* znajdziemy nazwy przypisane odcieniom kolorów mundurów wojskowych np. *zieleń wojskowa* czy właśnie *khaki*, czy też uniformów innych służb (jak choćby służb leśnych czy Państwowej Inspekcji Pracy).

⁶⁷ Pastoureau 2013, s. 137-177.

⁶⁸ Por. włoskie przysłowia: *Chi vuol vedere un bel visino, lo rimiri nel verde o nel turchin* (Kto chce zobaczyć śliczną twarzączkę, niech ją podziwia w zielonym, albo turkusowym). *Chi di verde si veste della sua beltà troppo si fida* (Kto w zieleń się obleka, ten zbytnio wierzy w swoją urodę).

⁶⁹ Gołębiowski 1861, s. 54, 60, 62.

⁷⁰ *Zieleń* w epoce napoleońskiej cieszyła się dużą sympatią cesarza do tego stopnia, że istniał odcień nazywany *zielenią cesarską*. Pastoureau 2013, s. 183. Napoleon, podczas zesłania na Wyspę św. Heleny (1815-1821) rozkazał, aby jego pokój pomalować właśnie na kolor *zielony*. Według jednej z teorii spiskowych, dotyczących śmierci cesarza, *zielona* farba mieszana ówczesnie z arsenikiem miała być przyczyną zaawansowanego nowotworu żołądka.

⁷¹ Por. dzieła Claude'a Moneta, Georges'a Seurata, Henriego Rousseau, Paula Cézanna, Vincenta Van Gogha czy Stanisława Wyspiańskiego.

⁷² Słowo pochodzi z języka urdu (grupa indoaryjska) i znaczy „kolor ziemi”, „kolor kurzu”.

⁷³ Pastoureau 2013, s. 207-208.

W XXI wieku kolor *zielony* wciąż jest symbolem zieleni roślinności, związanym z naturą i ekologią⁷⁴, jego kojący wpływ na oko ludzkie potwierdza psychologia⁷⁵, a w pełni wykorzystuje świat reklamy⁷⁶.

NIEPODSTAWOWE OGNISKA BARWY *ZIELONEJ* W JĘZYKU POLSKIM I WŁOSKIM

Współczesne słowniki języka polskiego i włoskiego definiują słowo *zielony* w sposób następujący:

Tabela 4. Definicje słownikowe leksemów *zielony* i *verde*

Definicja słownikowa leksemu <i>zielony</i>	Definicja słownikowa leksemu <i>verde</i>
1. mający barwę świeżej trawy, szmaragdu 2. o człowieku, cerze: błądy, szary z odcieniem zielonkawym 3. o roślinach, owocach: niedojrzały ⁷⁷	1. kolor przypominający barwę trawy w okresie wegetacji, charakteryzujący się różnymi odcieniami: <i>jasna zieleń</i> , <i>zieleń groszkowa</i> 2. w odniesieniu do osoby: wskazuje na chorobę 3. o owocach: niedojrzały 4. o człowieku: młody ⁷⁸
1. mający barwę świeżej trawy 2. o roślinach: niedojrzały 3. o człowieku, cerze: chorobliwie błądy z zielonkawym odcieniem 4. o człowieku: niedoświadczony, nieorientujący się w czymś ⁷⁹	1. kolor trawy i liści w okresie wegetacji 2. w odniesieniu do szaro-białego poprzez zielonkawą kolorytu skóry ludzkiej sygnalizującym chorobę 3. o osobie: młody ⁸⁰
1. mający barwę świeżej trawy lub szmaragdu 2. o owocach: niedojrzały 3. o barwie skóry, cery ludzkiej: błądy z zielonkawym lub brunatnoszarym odcieniem 4. pot. o człowieku: niedoświadczony lub niemający wiedzy na jakiś temat ⁸¹	1. mający barwę trawy i liści w okresie pełnej wegetacji 2. o owocu który nie jest jeszcze dojrzały 3. o osobie, która ma sinozielonawy kolor skóry z powodu choroby 4. o młodym wieku 5. o osobie silnej, żywotnej ⁸²

Z przedstawionych powyżej definicji wynika, że pierwszym prototypowym odniesieniem związanym z barwą *zieloną* jest, w obydwu językach, kolor trawy, a następnie ogólnie „roślinności w okresie pełnej wegetacji”.

⁷⁴ Por. nazwy *Greenpeace*, *Partia Zielonych*, *Federazione dei Verdi* czy wyrażenia *zielone płuca* – *i polmoni verdi*, *zieleń miejska* – *il verde pubblico*, a także włoskie wyrażenie *avere il pollice verde* (mieć rękę do kwiatów, dosłownie „mieć zielony kciuk”).

⁷⁵ Tatarska 2013, s. 24-61.

⁷⁶ Causse 2015, Heller 2012, Popek 1999.

⁷⁷ Szymczak 1983.

⁷⁸ Devoto i Oli 1995.

⁷⁹ Dereń i Polański 2009.

⁸⁰ Treccani 2019.

⁸¹ PWN 2019.

⁸² Hoepli 2019.

Kolejne znaczenia związane z terminem *zielony* dotyczą kolorytu skóry osoby chorej, niedojrzałego owocu i wreszcie, w sposób metaforyczny, odnoszą się do młodości i braku doświadczenia.

Niepodstawowe ogniska barwy *zielonej* w języku polskim wskazane w pracy I. Bjelajewej⁸³ (biorącej pod uwagę wyniki badań Zaręby 1954, Ampel-Rudolf 1994 i Tokarskiego 2004) to siedemnaście nazw odcieni:

Tabela 5. Niepodstawowe nazwy barw ogniska barwy *zielony* w języku polskim

Lp.	Leksem polski	Odpowiednik w języku włoskim
1.	Agrestowy	verde chiaro, verde dell'uva spina
2.	Butelkowy	verde bottiglia
3.	Cyprowsy	verde cipresso
4.	Fosforyczny	verde fosforescente
5.	Groszkowy	verde pisello
6.	Grynszpanowy	verderame, verde-azzurro
7.	Khaki	colore cachi, kaki, khaki
8.	Malachitowy	verde malachite
9.	Mirtowy	verde mirto
10.	Murawy	verde erba
11.	Oliwkowy	verde oliva
12.	Pistacjowy	pistacchio
13.	Seledynowy	verde pallido, verdolino
14.	Szmaragdowy	smeraldo
15.	Trawiasty	verde erba
16.	Zgniłozielony	verdastro
16.a	Zgniły	verde marcio

Współczesne odcienie barwy *zielonej* (*verde*) w języku włoskim, według Marii Grossmann⁸⁴, to 21 leksemów.

⁸³ Bjelajewa 2005, s. 56-57.

⁸⁴ Grossmann 1988, s. 69.

Tabela 6. Niepodstawowe nazwy barw ogniska barwy *verde* w języku włoskim

Lp.	Leksem włoski	Odpowiednik w języku polskim
1.	Giada	niebieskawozielony, jadeitowy
2.	Pistacchio	pistacjowy
3.	Verdastro	brudnozielony, zgniłozielony
4.	Verde acqua	zielonkawy, zieleń wody
5.	Verde bandiera	zieleń flagi, zielony
6.	Verde biliardo	zieleń sukna bilardowego
7.	Verde bosco	zieleń lasu, ciemna zieleń
8.	Verde bottiglia	butelkowy
9.	Verde marcio	zgniły, zgniłozielony
10.	Verde mare	zieleń morską, zielononiebieski
11.	Verde mela	kolor zielonego jabłka
12.	Verde militare	zieleń wojskowa
13.	Verde oliva	oliwkowy
14.	Verde pisello	zieleń groszkowa, groszkowy
15.	Verdognolo	zielonkawy, bladezielony, jasnozielony
16.	Smeraldo ⁸⁵	szmaragdowy
17.	Verde sottobosco	matowa zieleń
18.	Verdeggiate	zিয়েনিয়েjący, pokryty bujną zieleńią
19.	Verdino	zielonkawy
20.	Verdissimo	intensywnie zielony
21.	Verdolino	jasnozielony, seledynowy

Ryszard Tokarski podkreśla, że

odtworzenie prototypowego wzorca *zieleni* nie nastręczało poważniejszych trudności. Zarówno kulturowe poświadczenia wykorzystywania tego koloru w zwyczajach oraz zabawach dawnych i współczesnych, jak również liczne (...) argumenty dotyczące nazwy *zielony* jednoznacznie wskazywały na *roślinność*, a bardzo często na *roślinność młodą*, wiosenną jako zasadniczy czynnik kształtujący semantykę tej na-

⁸⁵ Leksem włoski wywodzący się od łacińskiego *smaragdinus* „barwy szmaragdowej”. Leksem ten nie został umieszczony przez M. Grossmann w klasyfikacji pola semantycznego archileksemu *viridis*, pomimo, że jako odcień funkcjonował w języku łacińskim Cesarstwa Rzymskiego, co potwierdza cytowany wcześniej fragment z pism Pliniusza.

zwy barwy. Do tego motywu nawiązują pośrednio, przez podstawową nazwę barwy, ale także bezpośrednio, poprzez wewnętrzną motywację słotwórczą, nazwy niepodstawowe⁸⁶.

Paleta odcieni barwy *zielonej* w języku polskim istotnie ma swoje liczne źródłosłowy w roślinności, ewentualnie w jej owocach: *agrestowy*, *cyprysowy*, *groszkowy*, *grynszpanowy*, *mirtowy*, *oliwkowy*, *pistacjowy*, *trawiasty*. Podobnie jest w języku włoskim, gdzie *gros* leksemów archileksemu *verde* nawiązuje właśnie do zieleni roślin – lasu: *verde bosco*, *sottobosco* czy owoców: *verde mela*, *oliva*, *pisello*, *pistacchio*. Należy zauważyć, że współczesna paleta odcieni *verde* prototypowo nie nawiązuje prawie wcale (poza zgodnością łacińskiego odcienia *malinus* i włoskiego *verde mela*) do odcieni łacińskiego *viridis*. Jeśli mielibyśmy zestawić z kolei łacińskie odcienie barwy *zielonej* z tymi we współczesnym języku polskim, to zauważylibyśmy bliższe podobieństwo w nazwach odcieni (niż jest to w języku włoskim), gdzie funkcjonują podobne prototypy związane z *zielenią* mirtu: *myrteolus*, *myrteus* – mirtowy, i przede wszystkim trawy: *herbaceus* – trawiasty, *herbidus*, *herbosus* – murawy.

Odstępstwem w źródłosłowach nawiązujących do nazw roślin będą z całą pewnością te odnoszące się do nazw kamieni szlachetnych⁸⁷. W obydwu językach są to prototypowe nazwy kamieni jubilerskich: szmaragd⁸⁸ (*szmaragdo-wy-smeraldo*) – „odmiana berylu, kamienia szlachetnego zielonej barwy”, malachit (*malachitowy*) – „zasadowy węglan miedzi, minerał barwy zielonej o szklistym połysku”, jadeit (*giada*) – „minerał z gromady krzemianów łańcuchowych o różnych barwach (biała, żółta, zielona, fioletowa)”. Polski leksem *seledynowy* z kolei etymologicznie związany jest z imieniem *Céladon*⁸⁹, które nosił główny bohater siedemnastowiecznego romansu autorstwa Honoré d’Urfé „Astrea⁹⁰” i również, podobnie jak wymienione kamienie szlachetne, sprzyja rodzeniu się asocjacji z pięknem, bogactwem czy blaskiem.

⁸⁶ Tokarski 2004, s. 181.

⁸⁷ „W mentalności średniowiecza zielen roślinności zapowiadająca odnowę życia, staje się znakiem odnowy, która będzie trwała wiecznie. Jej zapowiedzią jest zielen drogich kamieni, trwalsza od roślinności i trwalsza od wszelkich farb. (...). Zielen roślinności zwarzy mróz, albo wysuszą upały, farby malowidła spłowieją. Ostanie się tylko triumfująca zielen drogiego kamienia”. Rzepińska 1966, s.170.

⁸⁸ W XII wieku określany jako *pulchritudo viriditatis aeternae* (piękno wiecznie zielone). Z kolei jeszcze wcześniej, w jednym z bestiariuszy z XI wieku, znajdujemy pochwałę intensywnej zieleni szmaragdu, który przewyższa kolorem wszelkie zioła i wszelkie inne kamienie. Rzepińska 1966, s. 170-171. Pozytywna symbolika *zieleni* szmaragdu zachowała się do dziś we współczesnych nazwach leksemu *szmaragdowy* w praktycznie w każdym języku europejskim.

⁸⁹ *Céladon* utożsamiał wiernego, nieśmiałego i sentymentalnego kochanka. Współcześnie wyraz francuski *céladon* odnosi się przede wszystkim do typu ceramiki chińskiej o barwie zielonkawej.

⁹⁰ Kopaliński 2000, s. 452.

Zestawienie nazw odcieni zieleni w obydwu językach dowodzi kilku podobieństw, co potwierdzają identyczne pary leksemów takie jak: *butelkowy* – *verde bottiglia*, *grozkowy* – *verde pisello*, *oliwkowy* – *verde oliva*, *pistacjowy* – *pistacchio*, *szmaragdowy* – *smeraldo*, *zgniły* – *verde marcio*, *zgniłozielony* – *verdastro*. Leksem *khaki* z kolei został zakwalifikowany przez M. Grossmann do innego pola semantycznego, niż jest to w języku polskim, a który badaczka przypisuje polu semantycznemu archileksemu *marrone* (*brązowy*).

Analizując pole semantyczne słowa *verde* należy zauważyć, że z 21 hiponimów aż sześć z nich to jego derywaty: *verdeggiate*, *verdino*, *verdissimo*, *verdolino*, *verdastro* i *verdognolo* i nie opierają się one na żadnym prototypie tak, jak dotyczy to pozostałych leksemów. Uderza również liczna grupa (aż dwunastu) nazw odcieni składających się z dwóch członów, to jest przymiotnika *verde* i rzeczownika (*verde bosco*, *verde mare* itd.), są to konstrukcje obce łacińskiemu polu semantycznemu.

Pole semantyczne archileksemu *verde* wyraźniej niż w języku polskim odnosi się do współczesnych prototypów *zieleni*, stąd odcienie znane w języku polskim, ale nie tak popularne jak: *verde bandiera* (zielony, zieleń flagi narodowej), *verde biliardo* (zieleń sukna bilardowego) czy wreszcie *verde militare* (zieleń wojskowa).

Analiza porównawcza polskiego i włoskiego pola semantycznego barwy *zielonej* wykazuje, że antyczne zaszłości związane z zacieraniem się granic między odcieniami *zielonego* i *niebieskiego*, a także płynne używanie niepodstawowych nazw barw ogniska barwy *zielonej* i *niebieskiej* w czasach rzymskich spowodowało, że w polu semantycznym koloru *verde* znalazły się takie leksemy jak *verde acqua* i *verde mare*, które znajdują się na styku barwy *zielonej* i *niebieskiej*. W polskim polu semantycznym barwy *zielonej* nie ma z kolei nawet jednego leksemu, który prototypowo nawiązywałby do wody (*acqua*), czy morza (*mare*), konotacje tego typu są widoczne wyłącznie w polu semantycznym barwy *niebieskiej* (np. *morski*, *akwamarynowy*). Fakt, że w języku włoskim aż dwa pola semantyczne barw niepodstawowych tj. *azzurro* (niebieski) i *verde* (zielony) mają swoje prototypowe odniesienia w barwie wody, jest bez wątpienia następstwem kultury rzymskiej o której szeroko wspomniano w paragrafie „*Zielony w kulturze antycznej (rzymskiej)*”.

WNIOSKI KOŃCOWE

Percepcja barwy *zielonej* i *niebieskiej* w języku łacińskim wynikająca ze stosunku świata antycznego do tych dwóch konkretnych kolorów podstawowych, spowodowała, że współczesne odcienie *zieleni* i *niebieskiego* w języku włoskim w bardzo małym stopniu nawiązują do odcieni łacińskich.

Archileksemy barwy *zielonej* tak w słowiańskich jak i romańskich językach mają jeden i ten sam źródłosłów, który znaczeniowo nawiązuje w pierwszej kolejności do wzrastania i wegetacji, jednak problematyczna stała się kwestia wydzielenia konkretnych granic dla odcieni *niebieskiego* i *zielonego* w językach łacińskim i włoskim. W języku polskim, w polu semantycznym barwy *zielonej*, nie pojawiają się przymiotniki nawiązujące semantycznie czy prototypowo do wody, bo będzie to domena pola semantycznego barwy *niebieskiej*. W języku włoskim, przymiotniki związane z kolorem wody, będą należały do dwóch pól semantycznych: *verde* (*verde mare*, *verde acqua*) i *azzurro* (*acquamarina*, *blu marino*, *blu oltremare*). Przenikanie się odcieni *zielonego* i *niebieskiego* w polach semantycznych barw w języku włoskim jest z całą pewnością następstwem percepcji barwy wody przez antycznych Rzymian.

Niepodstawowe nazwy barw ogniska barwy *zielonej* w prawdzie tylko w małej części zachowały dawne nazwy odcieni (*grynszpanowy*, *trawiasty*, *zgniły*), to jednak w większym niż to jest w języku włoskim stopniu, nawiązują prototypowo do *zieleni* roślinności (*trawiasty*, *murawy*, *agrestowy*, *cyprysowy*, *oliwkowy*). Niepodstawowe nazwy barw ogniska barwy *verde* w części są derywatami tego archileksemu, lub składają się (poza *giada*, *pistacchio* i *smeraldo*) z jego złożzeń z rzeczownikiem nawiązującym prototypowo do *zieleni* (np. *verde mare*, *verde bosco*, *verde oliva*). Nierzadko są to nazwy odcieni stosunkowo współczesne, liczące około stu pięćdziesięciu lat (*verde militare*, *verde bandiera*).

Pomimo różnic związanych z odcieniami barwy *zielonej* w językach polskim i włoskim, bardzo wyraźne będą powiązania archileksemy (*viridis*, *verde*, *zielony*) tej barwy przede wszystkim ze wzrastaniem symbolizowanym przez coraz bujniejszą i intensywniejszą *zielen* roślin na różnych etapach rozwoju⁹¹.

⁹¹ Kolor zielony funkcjonował w licznych polskich i włoskich przysłowiach prawie wyłącznie w takim właśnie odniesieniu: *Czerwiec temu się zieleni, kto do pracy się nie leni*. *Marzec zielony, niedobre plony*. *L'erba del vicino è sempre la più verde* (Trawa sąsiada zawsze jest najzieleńsza). *Verde Natale, bianca Pasqua* (Zielone święta Bożego Narodzenia, biała Wielkanoc).

**LATIN *VIRIDIS*, ITALIAN *VERDE*, POLISH *ZIELONY*:
A LINGUISTIC-CULTURAL STUDY OF THE COLOUR *GREEN***

Summary

In Slavic and Romance languages, the archilexeme of *green* has the same derivation and refers to growth and vegetation.

Non-basic names of *zielony* retained a very low number of old-fashioned designations of its hues in Polish (*grynszpanowy* [*aeruginous*], *trawiasty* [*lincoln green*], *zgniły* [*rotten*]); however, they allude to a higher degree to the vegetation green than in Italian (*trawiasty* [*lincoln green*], *murawy* [*greensward*], *agrestowy* [*gooseberry*], *cyprysowy* [*cypress*], *oliwkowy* [*olive*]). On the other hand, non-basic names of *verde* are partially derivatives of the archilexeme: (*verdastro*, *verdognolo*, *verdino*), or consist of its combinations with nouns (except *giada*, *pistacchio* and *smeraldo*), which refer to *verde* prototypes, e.g. *verde mare*, *verde bosco*, *verde oliva*. Very often, one encounters contemporary names of *verde* shades: *verde militare*, *verde bandiera*.

Despite the differences in the denominations of shades of green in Polish and Italian languages, the archilexemes (*viridis*, *verde*, *zielony*) display conspicuous connections with plant growth, denoting increasingly lush and intense green in its successive phases of development/advancement.

Bibliografia

- Ampel-Rudolf M. 1994, Z badań leksykalnych i składniowo-semantycznych języka polskiego, Rzeszów.
- Baran N.V. 1983, Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin. Aspects généraux, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation, ANRW II, 29, 1, Berlin, s. 321-411.
- Berlin B., Kay P. 1969, BASIC COLOR TERMS. Their Universality and Evolution, California.
- Biggam C.P. 2014, Prehistoric Colour Semantics: A Contradiction In Terms, [w:] W. Anderson (red.), Colour Studies: A Broad Spectrum, Amsterdam, s. 3-28.
- Bjelajeva I. 2005, Niepodstawowe nazwy barw w języku polskim, czeskim, rosyjskim i ukraińskim, Warszawa.
- Boryś W. 2008, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków.
- Brückner A. 1993, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa.
- Cardano G. 1553, Hieronymi Cardani Medionalensis Medici. De subtilitate libri XXI. Basilea.
- Causse J.G. 2015, Niesamowita moc kolorów, Olsztyn.
- Da Vinci L. 1817, Trattato della pittura, Roma.
- Devoto G., Oli G.C. 1995, Il dizionario della lingua italiana, Firenze.
- Dolce L. 1913, Dialogo dei colori, Lanciano.
- Doroszewski W. (red.), 1958-1969, Słownik języka polskiego, Warszawa.

- Dvorkin S. 2016, A diachronic overview of color terms in the romance languages: the lexical stability of the latin color vocabulary, [w:] J.P. Silvestre, E. Cardeira, A. Villalva (red.), *Colour and colour naming: crosslinguistic approaches*, Lisboa, s. 9-20.
- Giordani G. 1839, *Le satire di D. G. Giovenale*, Venezia.
- Gladstone W. 1858, *Studies on Homer and Homeric Age*, III, Oxford, s. 457-495.
- Gołębiowski Ł. 1861, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych*, Kraków.
- Grossmann M. 1988, *Colori e lessico: studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino ed ungherese*, Tübingen.
- Grzegorzycowa R. Waszakowa K. 2000, *Studia z semantyki porównawczej*, 1, Warszawa.
- Grzenia J. 1993, *Założenia opisu pola semantycznego barw w języku polskim*, [w:] *Poradnik językowy*, Warszawa, s. 155-165.
- Heller F. 2012, *Psychologie de la couleur*, Paris.
- Hensel W. 1965, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna: zarys kultury materialnej*, Warszawa.
- Hoepfi 2019, Verde [online]. Hoepfi [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/V/verde>.
- Kopaliński W. 1985, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Kopaliński W. 2000, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.
- Korpanty J. 2001-2003, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa.
- Korpanty J. 2003-2004, *Słownik łacińsko-polski*, I-II, Warszawa.
- Kristol A. 1978, *Color. Les langues romanes devant le phénomène de la couleur*, Zurich.
- Libera Z. 1987, *Semiotyka barw w polskiej kulturze ludowej i w innych kulturach słowiańskich*, [w:] *Etnografia Polska*, t. XXXJ, z. 1, s. 115-138.
- Linde S. 1806, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Luzzatto L., Pompas R. 2001, *I colori del vestire*, Milano.
- Luzzatto L., Pompas R. 2010, *Il significato dei colori nelle civiltà antiche*, Milano.
- Michera W. 1987, *Wprowadzenie do antropologii barw*, *Etnografia Polska*, XXXI, 1, s. 83-114.
- Mollard-Desfour A. 2008, *Les mots de couleur: des passages entre langues et cultures*, [w:] *Synergies Italie*, 4, Torino, s. 23-32.
- Moszyński K. 1934, *Kultura ludowa słowian*, I- II, *Kultura materialna*, Kraków.
- Paciewicz A. 2010, *Przedarystotelesowskie rozważania and kolorem*, [w:] R. Konik, D. Leszczyński (red.), *Percepcja. Między estetyką a epistemologią*, Wrocław, s. 11-31.
- Pastoureau M. 2010, *I colori del nostro tempo*, Milano.
- Pastoureau M. 2013, *Verde. Storia di un colore*, Milano.
- Pastoureau M. 1983, *Formes et couleurs du désordre: le jaune avec le vert*, [w:] *Médiévale*, 4, s. 62-73.
- Plezia M. 1998, *Słownik łacińsko-polski*, v. I-V, Warszawa.
- Polański E., Dereń E. 2009, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków.
- Popek S. 1999, *Barwy i psychika. Percepcja, ekspresja, projekcja*, Lublin.
- PWN 2019, *Zielony* [online]. PWN [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<https://sjp.pwn.pl/slowniki/zielony.html>>.
- Rendich F. 2010, *Dizionario etimologico comparato delle lingue classiche indoeuropee. Indoeuropeo-Sanscrito-Greco-Latino*, Roma.
- Rzepińska M. 1966, *Studia z teorii i historii koloru*, Kraków.
- Sambursky S. 1990, *Il sentimento del colore: l'esperienza cromatica come simbolo, cultura, e scienza*, Como.
- Skuza S. 2010, *Le sfumature del colore blu e verde nelle espressioni idiomatiche e paremiologiche in italiano, francese e polacco*, [w:] *Études romanes de Brno*, Brno, s. 229-239.
- Skuza S. 2014, *ROSSO, GIALLO, BLU. Un'analisi etnolinguistica sui colori primari in italiano e in polacco in prospettiva sincronica e diacronica*, Toruń.
- Skuza S. 2015, *Etnolingwistyczna analiza leksemów koloru niebieskiego w językach polskim i włoskim w ujęciu diachronicznym i synchronicznym*, [w:] *Prace Językoznawcze UWM*, Z. 17, 2., Olsztyn, s. 91-111.

- Skuzka S. 2017, La mer et sa couleur dans le mythe cosmogonique slave: analyse ethno-linguistique. *Acta Philologica* 50. s. 103-115.
- Szczyпка J. 1980, *Kalendarz Polski*, Warszawa.
- Szymczak M. 1982, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Tatarska J. 2013, Rola koloru w reklamie prasowej, [w:] A. Wiśniewska, A. Frontczak, *Reklama wizualna*, Warszawa. s. 24-61.
- Tokarski R. 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Treccani 2019, Verde [online]. Hoepli [dostęp: 2019-03-31]. Dostępny w Internecie: <<http://www.treccani.it/vocabolario/verde/>>.
- Villard L. 2002, *Couleurs et vision dans l'Antiquité classique*, Rouen.
- Waszakowa K. 2001, Bliskość znaczeniowa nazw barw żółtej i zielonej w polskim językowym obrazie świata, [w:] *Prace Filologiczne XLVI*, s. 637-647.
- Wierzbička A. 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
- Zaręba A. 1954, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław.
- Zausznica A. 1959, *Nauka o barwie*, Warszawa.
- Zieliński Ch. 1960, *Sztuka sakralna*, Poznań.